

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2020.29.113>
УДК 327(4):(94)

Андрій Мартинов

д-р. іст. наук, проф., пров. наук. співроб.
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: martynov.andriy15@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7754-5549>

«М'ЯКА СИЛА» ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (1990-ті — 20-ті рр. XXI ст.)

Поняття «м'яка сила» має глибоке історичне коріння. В європейській традиції можна говорити про діалектику взаємовпливу «м'якої сили» і жорсткої сили на прикладі праць Н. Макіавеллі. У 1990 р. у сучасному сенсі це поняття використав американський політолог Дж. Най. ЄС, на відміну від США і Китаю, має менше можливостей для послідовного застосування інструментів «м'якої сили». Власне її використання в процесі реалізації спільної зовнішньої політики ЄС передбачено Маастрихтським і Амстердамським договорами. Перешкоди в застосуванні політики «м'якої сили» ЄС пов'язані з проблемами формування та послідовної реалізації спільної зовнішньої політики ЄС, зокрема, у процесі проведення гуманітарних операцій по всьому світу. Актуальним питанням є поліпшення іміджу ЄС на тлі процедури Брексіту та удосконалення взаємодії національних дипломатичних шкіль країн-членів ЄС у процесі застосування інструментарію «м'якої сили».

Ключові слова: Амстердамський договір, Брексіт, Європейський Союз, європейська інтеграція, Маастрихтський договір, «м'яка сила».

Andriy Martynov

Doctor of History, Professor, Leading Researcher
Institute of History of Ukraine
the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Mykhailo Hrushevskiyi Street, Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: martynov.andriy15@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7754-5549>

“SOFT POWER” AS A POLITICAL INSTRUMENT OF THE EUROPEAN UNION (1990s — 2020s)

“Soft power” is the ability to change someone else’s values, ideas, interests. Successful use of “soft power” leads to a change in attitudes and behavior. “Soft power” can be seen as managing the mass consciousness by indirect means that do not encounter conscious resistance. “Soft power” resources belong to civil society networks. Following the British referendum on June 23, 2016, the EU’s global power of influence diminished. Traditionally, the European Union is seen as a stable center of material wealth, high social status, social optimism and justice, spiritual and physical comfort. However, as a rule, they forget about the fact that there is no permanent dependence between subjective well-being and changes in economic conditions of life. Until now, European optimists are pushing European integration as the only effective answer to the challenges of globalization, while European pessimists have said that federal Europe would be too centralized, inflexible and wasteful. The European Union is not so much a generator of European peace, as its result. The EU has emerged as a unique conglomerate of democratic states. This is not a federation or collective bargaining agreement, and it is not a classic nation-state, and most importantly not an empire with a metropolis at its center. It is an experimental form of peace-based integration as a norm. Instead, the empire is usually a centralized militarized state, the possession of which is a conglomerate of national territories of subjugated peoples. The EU is a social institution that implements collective action based on democratic approval and consent to their adoption. Despite governance weaknesses, the EU remains an important layer of capital regulation in the face of three global crises: the financial, environmental and security crises.

Keywords: *Treaty of Amsterdam, Brexit, the European Union, European integration, Maastricht Treaty, “soft power”.*

Французький історик А. Дебідур у 1891 р. закінчив свою класичну працю «Історія європейської дипломатії» пацифістськими сподіваннями на те, що «найспустошливіші завойовницькі війни, причинами яких

майже завжди є честолюбство певної династії або необдуманий порив якогось народу, стануть у Європі дедалі рідкішими»¹. Відтоді ледь минула чверть століття, і Європа та світ опинились у вирі Першої світової війни. Тобто дипломатія як інструмент «м'якої сили» виявилась на тому історичному етапі неспроможною врегулювати міждержавні протиріччя, які перекреслили надії на мирне врегулювання суперечок та уникнення застосування військової сили у процесі розв'язання конфліктів.

На початку XXI століття актуалізувався феномен «гібридних війн» та використання в цьому процесі різних технологій як «м'якої сили», так і традиційної військової сили. У більшості конфліктів сучасності неможливо за чіткими критеріями відокремити «інформаційні операції» і власне бойові дії як на локальному, індивідуальному, так і на суспільному рівнях.

Історія міжнародних відносин знає чимало прикладів безсилля «великої сили» і навпаки потуги в застосуванні асиметричної сили. Утім, зазвичай, маленькі та середні за потугою країни потерпають від великих держав незалежно від того, дружать вони або конфліктують. Мексиканський публіцист Альфредо Халіфеме Рахме описав конкуренцію американської і китайської «м'якої сили» в Латинській Америці. На його думку, «Китай забезпечує значні інвестиційні плани, у той час як Сполучені Штати присвятили себе хижацькому розтягуванню інфраструктури Латинської Америки. Після жахливого уроку неолібералізму в його гіршому прояві Аргентина не встояла перед спокусою одержати від Китаю два мільярди доларів інвестицій на видобуток нафти й газу, розробку супутникових систем зв'язку і прокладання залізниці. З одного боку мега-спекулянт Джордж Сорос заволодів ресурсами Патагонії, що сталося після того, як він взяв участь у фінансовому четвертуванні Аргентини; з другого боку Китай налагоджує стратегічні відносини з колишнім робітником-металургом Лулою (президент Бразилії), який виявився чудовим геостратегом»². Як бачимо, за умов глобальної конкуренції застосування «м'якої сили» має широкий спектр.

У 1998 р. німецький соціальний мислитель Юрген Габермас прогнозував, що «на основі Маастрихтського договору Європейський Союз має розвинути далі за стан функціональної економічної спільноти. Втім, у політично об'єднаній Європі мусять ухвалювати рішення в багатьох політичних царинах, зокрема у сфері соціальної політики, які мають бути однаково обов'язковими для всіх членів прийняття рішень, які один мусить допомагати виконувати іншому. Це вимагає того абстрактного виду солідарності, який уперше встановився протягом XIX століття поміж громадянами національних держав, необхідне вирівнювання різноманітних інтересів і життєвих обставин: жодна політична спілка неможлива

на основі мудрого розрахунку власних переваг кожного. Потрібна свідомість єдності, яка уможливить для «вільно об'єднаних союзників» ідентифікацію себе разом як громадян держави»³. Таке сучасне розуміння мережі громадських структур, які створюють різноманітні інструменти «м'якої сили», властиве для політики Європейського Союзу на міжнародній арені.

Колишній виконавчий директор Світового банку Мойсес Наїм у бестселері «Занепад влади» веде мову про радикальні зміни в усіх сферах суспільного життя, що поступово ведуть до занепаду влади — політичної, військової, економічної, релігійної, влади мас-медіа. Впливові раніше керманічі вже не можуть реалізовувати свої забаганки так само вільно, як це було в минулому. Нині стало простіше здобути владу, однак значно важче її здійснювати й набагато легше втратити. Автор міркує про світові революції, зокрема т.зв. «революції збільшення», що полягають у подоланні засобів контролю, збільшенні в усьому — від кількості країн до чисельності населення, стандартів життя, показників письменності й кількості продуктів на ринку, що зумовила рух людей, товарів, грошей; «революції мобільності»; «революції ментальності» (коли нічого не сприймається як належне), яка відображає основні зміни в менталітеті, очікуваннях і прагненнях, що супроводжують ці зсуви. Також можна констатувати закінчення абсолютної монополії на застосування насильства. Однак ідеться про появу феномена м'якої влади «для всіх», адже завдяки соціальним мережам змінюється роль засобів масової інформації, коли кожен повідомляє, кожен оцінює інформацію». «У геополітиці, — пише М. Наїм, — малі актори — «малозначимі» країни чи недержавні утворення — отримали нові можливості накладання вето, втручання, переорієнтації і загалом загання в глухий кут об'єднаних зусиль «великих гравців» і багатосторонніх організацій»⁴.

Нові інформаційні технології — це інструменти «м'якої сили», і щоб діяти, вони мають бути в руках користувача, який своєю чергою потребує цілей, спрямування й мотивації. На цю мотивацію і працює «м'яка сила». Згаданий автор визначає її як здатність скеровувати поточні або майбутні дії інших груп чи індивідів або запобігати їм.

Знизивши свій військовий потенціал, ЄС практично втратила можливості реагування на порушення універсальних норм. «М'яка сила» в зовнішній політиці критикує концепції національного інтересу або балансу сил як такі, яким не вистачає морального аспекту. Вона націлена не на подолання стратегічних загроз, а на усунення умов, які вважаються порушенням універсальних принципів справедливості. В міжнародних справах важлива репутація надійності. Мир досягається через демократію, відкриту дипломатію та вдосконалення спільних правил і стандартів.

«М'яка сила» покликана впливати на розрахунки противника і зменшувати його впевненість в успіху.

Автор концепції «м'якої сили» американський дослідник Дж. Най-молодший позиціонував це поняття як пропаганду потрібних цінностей за допомогою інструментів інформаційних і віртуальних продуктів. Фактом стає не те, що відбулось, а те, про що розповіли⁵. Євросоюз має соціальний капітал, який забезпечений високим організаційним, доктринальним, технологічним і соціальним рівнями розвитку⁶. Впродовж 1990-х років Євросоюз ефективно реалізовував проєкт європеїзації країн, які 1 травня 2004 р. вступили до ЄС⁷. Британський дослідник Ф. Кемерон звернув увагу, що нові країни-члени ЄС після 2004 р. зробили свій внесок у «м'яку силу» Євросоюзу⁸. На думку М. Сіні, поняття «м'яка сила» є інтегральною для зовнішньої і внутрішньої політики Євросоюзу⁹. Натомість Дж. Джиллінгем на конкретних історичних фактах показав, як корелюються успіхи в пропаганді цінностей європейської інтеграції із розширенням Євросоюзу на Схід і поглибленням внутрішньої інтегрованості Євросоюзу¹⁰.

Американський дослідник С. Хікс дослідив інфраструктуру політичної системи Євросоюзу з погляду ухвалення рішень щодо реальної презентації успіхів європейської інтеграції як усередині Євросоюзу, так і поза його межами¹¹. Британські дослідники Дж. Петерсон і М. Шеклтон проаналізували ефективність застосування «м'якої сили» Євросоюзу з погляду взаємодії його інститутів зі структурами влади на національному рівні держав-членів ЄС¹². На думку К. Сміт, застосування інструментів «м'якої сили» у спільній зовнішній політиці Євросоюзу все ще є недостатньо ефективним¹³. Основна частина експорту африканських країн спрямовується до Європи. Європейські інвестиції і технології відіграють значну роль у економіці африканських країн. Щоправда, Б. Гейтс інвестував у Африку більше коштів, ніж увесь ЄС. Європейців дедалі частіше витісняють з африканського ринку китайські конкуренти¹⁴.

Відомий німецький соціолог У. Бек, говорячи про особливості процесу глобалізації, звертає увагу на «транснаціоналізацію політичного процесу, що є результатом набуття державними кордонами більшої прозорості, інтенсивного обміну товарами та ідеями, підвищення ментальної мобільності населення багатьох країн світу¹⁵. Зокрема, він слушно зазначає, що ступінь впливовості держав у сучасних міжнародних відносинах усе більше залежить від їхньої об'єктивної та оперативної поінформованості та ефективного й інтенсивного залучення до глобальної та національної мережі політичних контактів.

Ознайомлення з найрепрезентативнішими науковими працями щодо предмета цього дослідження дає підстави визначити мету статті, яка

полягає у висвітленні особливостей «м'якої сили» Європейського Союзу як політичного інструменту.

«М'яка сила» є спроможністю змінювати чужі цінності, уявлення, інтереси. Її успішне застосування веде до зміни установок і відповідно поведінки. «М'яка сила» може розглядатись як управління масовою свідомістю непрямими засобами, які не зустрічають свідомого спротиву. Метою пропаганди є руйнація чужих інтерпретацій подій і фактів. Що легітимнішою є монополія на силу, то менший спротив вона стимулює. Автор концепції «м'якої сили» Дж. Най вважає, що вона приваблює, а не примушує. Одна часом «м'яка сила» може не тільки агітувати, а й примушувати. Привабливість може базуватися на раціональних або емоційних компонентах культури й політики. До таких індивідуальних і колективних побажань можуть потрапити демократія і свобода, позаяк вони в масовому уявленні здатні вирішувати соціальні проблеми. Якщо жорстка сила є монополією державних інститутів, то м'яка сила не є монополією держави. Ресурси «м'якої сили» належать мережі громадянського суспільства. Відповідно, що сильнішою є інноваційна діяльність, то успішніше нові культурні продукти будуть перетворюватися на «м'яку силу», яка дає інформацію, цікаву іншим. Віртуальна перемога веде до реальної перемоги. Важливо не те, що ви сказали, а що люди почули.

На думку Дж. Сороса, «ЄС не може посісти місце США як світового лідера. ЄС володіє достатніми ресурсами, аби мати вплив на міжнародній арені: половина всієї допомоги світовому розвитку; найбільший єдиний ринок у світі; 45000 дипломатів; майже 100000 миротворців, службовців на всіх континентах; перспектива використання торгівлі, допомоги та членства в ЄС як каталізаторів для заохочення перетворення сусідніх держав на відкриті суспільства... Спільна зовнішня політика ЄС не повинна бути антиамериканською»¹⁶. Однак після перемоги в листопаді 2016 р. на президентських виборах у США Д. Трампа посилюються ідеологічні розбіжності між європейськими лібералами та американськими неоконсерваторами, що позначилось на риториці засобів масової інформації як у провідних країнах Євросоюзу, так і у США.

В умовах суперечливого розвитку процесу глобалізації Європейський Союз (ЄС) є своєрідним експериментальним полігоном, де відпрацьовується модель взаємодії різних групових ідентичностей. Під поняттям ідентичність у гуманітарних науках розуміється тотожність, належність суб'єкта до певного співтовариства. Зокрема, є культурна ідентичність як ототожнення актора з певним історичним спадком, релігією, мовою. Є громадянська ідентичність, пов'язана з нормами політичного співіснування на основі традицій і цінностей певного суспільства. Коли йдеться

про ідентичність Євросоюзу, впадає в око той факт, що вона співіснує з національними ідентичностями країн-членів ЄС. Зазначимо, що національні ідентичності є переважно культурними, натомість європейська ідентичність формується як громадянсько-політичний феномен. Ідентичність не є постійною сутністю, а виявляється скоріше як динамічний конструкт. Тобто будь-яка форма колективної ідентичності має конвенційну (договірну) соціально-семіотичну природу.

Можна виділити декілька рівнів формування колективних ідентичностей: а) генетичний рівень, пов'язаний із виникненням певної колективної ідентичності, структурний рівень, який визначає співвідношення ознак певних ідентичностей та їхнє змістовне наповнення; б) функціональний рівень, що ототожнюється із формами реалізації ідентичностей. Крім того, слід мати на увазі, що різні рівні спільної європейської ідентичності у форматі Євросоюзу мають «космополітичні» еліти і «локалізовані» маси національних або «пост-національних» держав-членів Євросоюзу.

Нагадаємо, що внаслідок модернізації у європейській історії з'явилась національна держава, яка поставила на місце станової інтеграції суспільну солідарність, яка існує завдяки національній свідомості. В умовах постмодерну відбувається радикальна реорганізація соціального порядку. Під впливом глобальних мереж кожен індивід стикається з такою свободою, котра змушує його покладатися на самого себе й ізолює від інших, але дає змогу зав'язати нові соціальні зв'язки і сформувати інноваційні соціальні норми. Цей постмодерний соціальний порядок інтегрує як громадянську, так і етнічну ідентичності. Зважаючи на розвиток тенденцій сучасного процесу глобалізації, Європейський Союз може виступити першою структурою постнаціональної демократії. Однак суперечливість цього процесу вимагає детального аналізу його проблем і перспектив. Спільна європейська грошова одиниця євро є матеріалізованим інструментом «м'якої сили» Євросоюзу.

Перша дійсно глобальна економічна криза поступово змінює баланс сил між різними валютними системами світу. Наприкінці грудня 2011 р. прем'єр-міністри Китаю та Японії домовилися у взаємних розрахунках перейти до національних валют та обмежити вживання американського долара. Цей факт засвідчив посилення тенденції до регіоналізації валютних систем. Ще у жовтні 1983 р. французький мислитель Р. Арон прогнозував, що «можливо, валюта Сполучених Штатів Європи відбере в долара його монопольне становище, його статус одиниці транснаціональних розрахунків, та ні німецька, ні британська економіки не мають достатніх обсягів, аби стати опертям транснаціональної валюти»¹⁷. Зазначена тенденція вперше далася взнаки вже 1999 р., коли євро та долар

стали конкурентами на глобальному фінансовому ринку. Тоді операція сил НАТО проти режиму С. Мілошевича засвідчила домінування військово-політичних механізмів, які забезпечили конкурентні переваги американського долара. Після епохальних терористичних актів 11 вересня 2001 р. Сполучені Штати Америки досягли максимуму глобальних економічних переваг. Однак «військове кейнсіанство» у вигляді стимулювання військових витрат заради забезпечення економічного зростання супроводжувалося накопиченням не лише міжгалузевих дисбалансів, а й серйозних диспропорцій у світовій економіці.

Світова економічна криза загострила питання найближчих перспектив Європейського Союзу. Спільна європейська грошова одиниця виявилася ефективною за умов стабільного економічного розвитку. Однак під впливом кризових явищ гострішими стали боргові проблеми та чіткішими виявилися різні рівні економічного розвитку країн єврозони.

Гроші є не тільки інструментом «м'якої сили», а й нервом економіки. Тому фінансова криза стосується самих засад ринкових відносин. Проте економіка може ефективно функціонувати лише як елемент системи культурних цінностей¹⁸. Важко не звернути увагу на той факт, що до єврозони увійшли країни з різними ментальними традиціями. Свого часу на цей факт звернули увагу лауреат Нобелівської премії з економіки Йозеф Штігліц та аналітик Світового банку Амартаї Сен. Останній також акцентує на моральній кризі, яка не в останню чергу провокує домінування спекулятивного капіталу та «віртуальної» економіки. Відомий економічний оглядач Пол Кругман у своєму блозі веде мову про потребу повернення до балансу кооперації та конкуренції.

Німецький економіст Рожер де Век вважає, що світова економічна криза завершила період економічного ультралібералізму та глобалізаційного оптимізму. Адже недостатня ефективність збирання податків веде до збільшення бюджетних дефіцитів та провокує все нові проблеми на рівні національних держав. Період «більшої свободи, меншого державного впливу» в реальній політиці лише посилив вплив транснаціональних корпорацій. На думку Р. де Века, демократичний капіталізм має зробити політику незалежною від економічних інтересів великих корпорацій¹⁹. Однак наразі це побажання виглядає надто утопічним. Зрештою, тип світових економічних відносин після завершення кризи залежатиме від організації відносин між бізнесом, працею та фінансами²⁰.

Отже, коли національні грошові одиниці тільки замінялися на євро, експерти звертали увагу на потенційні проблеми та вади монетарного союзу. По-перше, спільну валюту отримали держави з різним рівнем добробуту, внаслідок чого національні уряди втратили важелі кредитно-грошової політики як регулятора розвитку економіки. По-друге, не було

запроваджено спільну систему оподаткування та контролю за темпами зростання бюджетних дефіцитів. По-третє, управління монетарними відносинами фактично залишилося в руках Європейського центрального банку, а податкова політика в руках національних урядів. Зважаючи на це, колишній голова Європейської комісії Жак Делор звинуватив засновників монетарного союзу ЄС у «первородних» помилках запровадження спільної європейської грошової одиниці євро. Він навіть назвав особливо правильними рішення тих країн, які вирішили зберегти національні валюти²¹. Однак є й альтернативні думки. Зокрема, державний секретар Міністерства закордонних справ Польщі у справах європейської інтеграції М. Довгілевич пропонував прискорити приєднання до зони євро решти членів Європейського Союзу, які цього побажають²². Такий підхід теоретично може лише прискорити процес розпаду зони євро, адже максимально загострить усі згадані вище протиріччя. Цю позицію не підтримує передусім Німеччина. Адже в німецькому суспільстві непопулярною стає ідея, коли «німці платять за все», виправдовуючи тим самим статус країни як локомотиву європейської інтеграції. Починають домінувати настрої, що «потяг» європейської інтеграції, який тягти локомотиву не по силі, потрібно переформувати. Принаймні чіпляти нові «вагони» до цього потягу, тобто підтримувати процес розширення Євросоюзу, влада ФРН, зважаючи на суспільні настрої, навряд чи готова. Головним стає завдання збереження стабільності європейського монетарного союзу, ризик краху якого може кинути виклик німецькій стабільності та коштуватиме влади будь-якій коаліції. А Меркель наприкінці січня 2012 р. у Давосі заявляла про необхідність припинення розмов щодо збільшення капіталізації фонду фінансової стабільності, а натомість закликала зосередитися на скороченні бюджетних дефіцитів та забезпеченні умов для економічного зростання.

Німеччина, яка останнім часом повернула собі європейську першість як країна експортер, на цій підставі вимагає від партнерів урахування її інтересів. Інша справа, що згадані інтереси є суперечливими. З погляду експортерів «дешевий євро» є вигідним, оскільки стимулює конкурентну спроможність, що дає можливість зберігати робочі місця. З іншого боку, «дешевий євро» стимулює здорожчання товарів споживання. Отже, на кону опинилася подальша доля спільної європейської грошової одиниці, яка наразі є єдиним відносно успішним матеріальним символом Євросоюзу.

До непопулярних соціальних заходів, аби скоротити бюджетні дефіцити та уникнути державного банкрутства, вимушені вдаватися більшість країн Євросоюзу. Великий європейський бізнес закликав національні уряди країн-членів Євросоюзу забезпечити збереження стабільного курсу

спільної європейської грошової одиниці євро. Саме на це спрямовано усі непопулярні заходи з обмеження соціальної складової ринкової економіки. Однак у колах економічних експертів немає єдиної думки, чи достатньо буде цих заходів, аби уникнути банкрутства монетарного союзу. Національні та транснаціональні європейські еліти також важко шукають компроміси з цього питання. Яскравим прикладом цієї тенденції став процес формування Європейського стабілізаційного фонду. Нагадаємо, що за результатами переговорів у грудні 2011 р. бундесканцлера Ангели Меркель, тодішніх президента Франції Ніколя Саркозі та італійського прем'єр-міністра Маріо Монті ухвалено принципове рішення про збільшення статутного капіталу зазначеного фонду до одного трильйону євро. Невирішеним залишилося головне питання щодо джерел його наповнення. Європейський центральний банк на чолі з італійцем Маріо Драгі тоді запропонував емісійний шлях наповнення кредитного кошика. Проте Німеччина та Франція, побоюючись занадто великого збільшення рівня інфляції у зоні євро, заперечили проти цього. Відтак тодішній президент Європейської комісії Жозе Мануель Баррозу запропонував випустити «євро бонди», тобто загальноєвропейські кредитні зобов'язання. Однак, Ангела Меркель, добре пам'ятаючи, яких зусиль їй коштувало попереднє ухвалення рішення про збільшення німецької участі у Європейському стабілізаційному фонді, виступила проти «євро бондів». Загалом євро продовжує досить успішно виконувати роль інструмента «м'якої сили» Євросоюзу.

Найбільші песимісти прогнозують, що впродовж середньострокової перспективи більшості країн єврозони доведеться повертатися до національних валют. Адже Китай, з яким пов'язували сподівання на поповнення Європейського стабілізаційного фонду, категорично відмовився використовувати свої валютні запаси для підтримки євро. Не додають великого оптимізму і глобальні економічні тенденції.

Економічна криза штовхає країни Євросоюзу у вир політичних протиріч, які дедалі чіткіше проявляються як у внутрішній політиці, так і на міждержавному рівні. Зокрема, у середовищі європейської «брюссельської» бюрократії жваво обговорюються можливі варіанти започаткування принципово нового проекту європейської інтеграції. Йдеться про неминуче виключення із зони євро фінансово проблемних держав Євросоюзу та створення меншої за кількістю країн, але більш інтегрованої зони євро. Фактично європейські прагматики пропонують повернутися до моделі «Європи багатьох швидкостей», коли шістька країн-засновниць процесу європейської інтеграції — країни Бенілюксу, Італія, Франція та Німеччина — мають погодитися на перехід до наднаціональних механізмів оподаткування та передати Європейській комісії ще більше повнова-

жень національних урядів. Проте навіть у цих країнах європейського «ядра» згадана ідея не дуже популярна. Адже Бельгія борсається в болоті коаліційних проблем та бореться за збереження єдності Фландрії і Валлонії. Опитування громадської думки свідчать, що більшість голландців виступає за відмову від євро та повернення до гульдена. Такої ж думки щодо німецької марки дотримуються і громадяни ФРН. Аналогічні настрої стають популярними у Франції.

Саме у Греції визначається стратегічне майбутнє спільної європейської грошової одиниці. «Аварійний» варіант повернення Греції до національної грошової одиниці драхми дасть можливість девальвувати національну валюту і зменшити, в такий спосіб, колосальний обсяг державного боргу. Зрозуміло, проти такої обробки виступають грецькі кредитори та провідні європейські політики, які побоюються, що в разі виходу Греції із зони євро неминучим стане ефект доміно щодо інших проблемних держав, унаслідок чого від спільної грошової одиниці доведеться відмовитися. Тож нинішні тактичні «бої» за євро є лише тимчасовим перепочинком, адже найближчим часом доведеться ухвалювати радикальні рішення, від яких залежатиме доля європейської інтеграції.

На порядку денному перебуває обговорення питання зміни фінансової політики Євросоюзу після 2019 року. Найімовірніше більші та багатші країни Євросоюзу будуть поставлені перед фактичним ультиматумом з боку середніх та менших за чисельністю населення країн Євросоюзу. Останні зажадають більш рівномірного розподілу боргових зобов'язань.

У підсумку 17 країн зони євро підписали у березні 2012 року угоду про створення бюджетно-податкового союзу. Вона є відкритою для інших десяти країн Євросоюзу, які зберігають національні грошові одиниці. Сенс домовленостей стосується введення ліміту збільшення заборгованості, яка не повинна перевищувати принаймні валовий внутрішній продукт країни-члена Євросоюзу. У державних бюджетах країн зони євро були зафіксовані статті, які працюватимуть на скорочення поточної заборгованості. Внаслідок цього європейцям пропонують зменшення зарплат і підвищення податків, запровадження нового податку на нерухомість, скорочення штату бюджетників та радикальне зменшення державних соціальних виплат. Зважаючи на власні інтереси, проти ідеї бюджетно-податкового союзу виступила Велика Британія в особі її тодішнього прем'єр-міністра Девіда Кемерона. Він наполягав на додаткових поступках та висловив задоволення щодо збереження національної грошової одиниці фунту стерлінгів. Тож на нинішньому роздоріжжі Євросоюз, найімовірніше, зробить різкий розворот до зосередження на розв'язанні внутрішніх проблем, залишивши процес прийняття нових держав-членів до кращих часів.

Водночас рішення про збільшення капіталу Фонду стабільності євро не вирішує проблему по суті. Насамперед тому, що навіть експерти Європейського центрального банку не можуть точно підрахувати загальну суму боргів найпроблемніших країн євросони — Греції, Італії, Ірландії, Іспанії та Португалії. За деякими припущеннями ця сума складає близько 800 мільярдів євро. Крім того, капіталізація зазначеного фонду не може здійснюватися винятково за рахунок емісії, тобто збільшення «інфляційного податку» на усіх європейців. Проте уникнути цього також досить важко, адже навіть досі найстабільніша німецька економіка показала тенденцію до рецесії, тобто спаду ділової активності. Тому, виходячи з неузгодженості позицій «старих» та «нових» країн Євросоюзу щодо відмови від національних податкових систем, що розглядається як найрадикальніший хірургічний метод лікування ракової пухлини європейських боргів, слід чекати чергових «метастаз». Адже запропоновані методи лікування можуть лише «підтримати життя» важко хворих економік, але не вирішують їхніх проблем.

Після британського референдуму 23 червня 2016 р. послабились глобальні можливості впливу Євросоюзу²³. Пропаганда визначає, які проблеми будуть помічені, а які ні, які будуть інтерпретуватись, а які замовчуватись та не впроваджуватись у масову свідомість. Лише потужний Європейський Союз міг одночасно просувати мораль і захищати свої інтереси на міжнародній арені. На думку французького інтелектуала Н.Бавереза, США опинилися в ролі Великої Британії 1920-х рр., діють як світовий жандарм, а насправді втрачають вплив. У сучасному світі мало що можна зробити без США, але США не є всемогутніми. Лідери демократичних країн мають консолідуватися перед обличчям нових глобальних ризиків. Однак крен США в бік унілатералізму (однополярного світу) породжує ризики ізоляціоналізму та протекціоналізму. Новому етапу європейської інтеграції повинна передувати модернізація Німеччини та Франції.

Нації формуються і функціонують у своєму інформаційному просторі. Причому інформація залишається головним ключем до влади. Адже неправильне уявлення про конкурентів частіше створює кризи, ніж це робить реальна політика. Точна інформація необхідна як у процесі ухвалення зовнішньополітичних рішень, так і для реалізації уже прийнятих рішень. Перед тим, як намагатися змінити ворожу позицію, слід спочатку її досконало знати. Застосування інструментів «м'якої сили» в політиці вимагає чіткого розрізнення фактів «самих собою» та їхнього суб'єктивного сприйняття. Існує певна закономірність: що більшим є знання про суб'єкт міжнародних відносин, то більше можливостей впливати на нього. Непевна зовнішня політика є наслідком незнання власних

можливостей, а самовпевнена політика має за основу нерозуміння можливостей опонентів.

Важливим інструментом «м'якої сили» є робота спеціальних служб, яка фактично є продовженням політики відповідних урядів іншими, ніж офіційні, засобами. Існують класичні розбіжності між зовнішньою розвідкою й парламентом, зовнішньою розвідкою й міністерством закордонних справ, зовнішньою розвідкою й засобами масової інформації, зовнішньою розвідкою й військовою розвідкою, зовнішньою розвідкою й контррозвідкою. Це, так би мовити, суб'єктивні бар'єри, які варто долати, розробляючи ефективні стратегії застосування інструментів «м'якої сили». Боротьба ведеться за монополію на інформацію, утримання власних функціональних позицій у боротьбі за фінансування. У США інформація постачається ЦРУ, ФБР, РУМО (розвідка Пентагону), Бюро розвідки Державного департаменту, Агентством національної безпеки, мозковими центрами. Незалежні канали інформації не лише дають можливість її порівняти, а й підтримувати конкуренцію одного розвідувального відомства з іншими. Завдяки цьому виникають сприятливіші можливості для досягнення тактичних і стратегічних цілей за допомогою застосування інструментів «м'якої сили».

Експертне співтовариство займає активну позицію, впливає на ухвалення рішень. Це цільова публіка, спроможна кваліфіковано тлумачити певні зовнішньополітичні питання та реально впливати на рішення. До цього кола входять особи, які працюють у державних структурах, дослідницьких установах, університетах, журналісти, які пишуть на зовнішньополітичні теми, хоча й безпосередньо не впливають на ухвалення відповідних рішень. Часто експерти, які працюють над виробленням рішення, під тиском оперативного реагування, в умовах неповної інформації, керуються власними уявленнями про національні інтереси та цілі зовнішньої політики, цінностями та емоціями. Тактичні погляди на проблеми мають високу динаміку, хоча вони й залежать від ціннісних зовнішньополітичних орієнтирів та принципів. Міжвідомче погодження зовнішньополітичних рішень не лише стимулює суперечки, а і сприяє розробці альтернативних варіантів проведення зовнішньої політики. Важливим результатом роботи аналітичних структур є прогнозування основних тенденцій розвитку сучасних міжнародних відносин. Алгоритм аналізу є універсальним. Досліджуються сильні та слабкі характеристики партнерів, їхні реальні можливості. Формується чітке усвідомлення власних інтересів та інтересів партнерів, без чого неможливо досягнути прийнятних компромісів. На цій основі можна формулювати реалістичні цілі. Перелік інструментів «м'якої сили» у спільній зовнішній політиці Євросоюзу є досить великим. Для України особливе значення має програма

«Східне партнерство». Щодо країн Північної Африки та Близького Сходу Євросоюз застосовує програму «Європейського сусідства», а стосовно країн Латинської Америки — «м'яку силу» Іbero-латиноамериканського партнерства. Ідеологемами допомоги розвитку просякнуті програми взаємодії Євросоюзу з країнами Африки. Цікаво, що у відносинах Євросоюзу з Японією, Китаєм, Росією діють вже не асиметричні (зазвичай на користь ЄС) стратегії «м'якої сили», а більш симетричні стратегії взаємовпливу.

В умовах підготовки до виходу Великої Британії з Євросоюзу Брюссель більше вдавався до німецького і французького досвіду застосування інструментів «м'якої сили». Угоди виконуються доти, доки зберігаються базові параметри, які, власне, спричинили появу відповідної угоди. Це також стосується перипетій із ратифікацією британським парламентом угоди про умови виходу з ЄС.

Головним досягненням німецької зовнішньої політики є злагоджена робота всіх органів влади, об'єднаних єдиною зрозумілою стратегічною метою. Консультації у процесі підготовки зовнішньополітичних рішень з політичними партіями, неурядовими організаціями, експертним співтовариством, бізнесовими організаціями забезпечує громадський консенсус щодо німецької зовнішньої політики, що сприяє її ефективній реалізації. Проте загалом інструментарій «м'якої сили» Євросоюзу не є сумою досвідів національних політик країн-членів, а намагається стати новою якістю, яка впливає на міжнародне середовище, в якому існує і функціонує Європейський Союз.

Колишній прем'єр-міністр Франції Домінік де Вільпен у своєму есе «Європеєць» цілком слушно зазначає, що «нас не лякають зигзаги і повороти історії, нам ідуть на користь її уроки. Нам дуже часто прогнозували кінець світу, аби ми повірили в кінець Європи». Європа має навчитися цьому, «аби вступити в епоху зрілості, коли індивідуальне поєднається з колективним, європейська демократія стане справою кожного, а її досвід буде надихаючим прикладом для всіх людей Землі»²⁴.

Традиційно Євросоюз сприймається як стабільний осередок матеріальних благ, високого соціального статусу, соціального оптимізму і справедливості, духовного і фізичного комфорту. Однак при цьому, зазвичай, забувають про факт відсутності сталої залежності між суб'єктивним благополуччям та змінами економічних умов життєдіяльності. Досі європейські оптимісти подають європейську інтеграцію як єдину ефективну відповідь на виклики глобалізації, натомість європейські песимісти зазначають, що федеративна Європа буде надто централізованою, негнучкою та марнотратною. Європейський Союз є не стільки генератором європейського миру, скільки його результатом, він сформувався як унікальний

конгломерат демократичних суверенів. Це не федерація і не договір колективної безпеки, але і не класична національна держава й головне не імперія з метрополією в центрі. Це експериментальна форма інтеграції на основі миру як норми, а не війни. Натомість імперія, зазвичай, є централізованою мілітаризованою державою, володіння якої є конгломератом національних територій підкорених народів. Євросоюз є соціальним інститутом, який реалізує колективні дії, ґрунтовані на демократичному схваленні та згоді щодо їхнього прийняття. Незважаючи на слабкості управління, ЄС лишається важливою силою регуляції капіталу в умовах настання трьох глобальних криз: фінансової, екологічної та безпекової.

Поки що крах старих соціальних структур, нагромадження капіталу й різкий перехід на початку 1990-х років до нового режиму фінансового нагромадження, за правилами якого гроші інтенсивніше роблять гроші, задовольняє інтереси фінансової олігархії на шкоду розвитку реального сектора економіки. Внаслідок експорту робочих місць у країни з низькою вартістю робочої сили навіть за умов масового безробіття в країнах «центру» капіталістичної економіки, з'являється феномен «працюючих бідних» і маргіналізації. Влада переміщується зі сфери держави й формальних структур у царину безпосередніх суспільних відносин. Бюрократія з віддаленої периферії виробничих відносин переміщується у їхній центр, а конкуренція набуває дискусійно-правового вигляду, ототожнюючись із пошуком найліпшого морально-правового або словесно-ораторського виправдання певних дій.

В умовах політичних перипетій, викликаних економічною кризою, структури європейських громадянських суспільств на національному та наднаціональному рівнях демонструють незначну ефективність у виконанні ролі інструмента адаптації емігрантських громад до європейських норм і цінностей. Розмитість ідеологічних установок правих популістських партій дає їм можливість використовувати електоральний потенціал традиціоналістів та консерваторів. Унаслідок цього реальним є виклик згортання структур «вільних суспільств» у Європі. Принаймні поки що немає універсальної стратегії, здатної вирішити питання ефективної адаптації емігрантів до європейської ідентичності. Навпаки, домінування стратегії витіснення ісламських фундаменталістів у гетто європейських міст є способом поведінки страуса перед викликом небезпеки. Подальше посилення європейських правих радикалів також може відкрити шлях до прямого зіткнення ісламських фундаменталістів та правих екстремістів у Європі.

Отже, інструменти «м'якої сили» залишаються важливими як у процесі розв'язання внутрішніх проблем європейської інтеграції, так і просування інтересів Євросоюзу на міжнародній арені.

- ¹ Дебидур А. Дипломатическая история Европы. URL http://istmat.info/files/uploads/28398/histoire_diplomatie_a-debidour_1947.pdf (дата звернення: 09.12.2019).
- ² История Латинской Америки. Москва, 2003. С. 213.
- ³ Габермас Ю. Постнаціональна констеляція. Політичні есе. Львів, 2010. С. 26–27.
- ⁴ Наїм М. Занепад влади. Київ, 2018. С. 31–33.
- ⁵ Nye J. Soft power. The means of success in world politics. New York. 2004. S. 12.
- ⁶ Bamberg E., Stubb A. The European Union: How does it work? Oxford. 2003. S. 18.
- ⁷ Green C., Caporaso M., Thomas R. Transforming Europe. Europeanization and Domestic Change. London. 2001. S. 12.
- ⁸ Cameron F. The Future of Europe. Integration and Enlargement. London. 2005. S. 19.
- ⁹ Cini M. (Hrsg). European Union Politics. Oxford. 2007. S. 41.
- ¹⁰ Gillingham J. European integration 1950–2003. Super state or New Market Economy? Cambridge. 2003. S. 29.
- ¹¹ Hix S. The Political System of the European Union. New York. 2005. S. 32.
- ¹² Peterson J., Shackleton M. The Institutions of the European Union. Oxford. 2002. S. 81.
- ¹³ Smith K. European Union Foreign Policy in a Changing World. Oxford. 2003. S. 26.
- ¹⁴ White B. Understanding European Foreign Policy. Basingstoke. 2005. S. 44.
- ¹⁵ Beck U. Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter. Neue weltpolitische Ökonomie. Frankfurt-am-Meine. 2002. S. 108.
- ¹⁶ Сорос Дж. Глобальна місія Європи. *День*. 2006. 21 листопада. С. 3.
- ¹⁷ Арон Р. Мир і війна між націями. Київ, 2000. С. 17.
- ¹⁸ Де Сото Ернандо. Загадка капіталу. Чому капіталізм переможе лише на Заході і ніде більше. Київ, 2009. С. 24.
- ¹⁹ Weck R. de Nach der Krise. Gibt es anderen Kapitalismus? München, 2009. S. 40.
- ²⁰ Vogl J. Das Gespenst des Kapitals. Berlin, 2011. S. 59.
- ²¹ Jacques Delors. Euro was flawed from beginning. URL <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-16016131> (дата звернення: 10.11.2000).
- ²² Dowgielewicz M. Der Euro geht alle EU-Mitglieder an. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 7 Dezember 2011. S. 10.
- ²³ Welfens P. BREXIT aus Versehen. Europäische Union zwischen Desintegration und neuer EU. Wiesbaden. 2017. S. 238.
- ²⁴ Девильпен Д. Европеец. *Иностранная литература*. 2006. № 9. С. 277.

REFERENCES

1. Aron, R. (2000). *Myr i viyna miz narodamy*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Bamberg, E., & Stubb, A. (2003). *The European Union: How does it work?* Oxford [in English].
3. Beck, U. (2002). *Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter. Neue weltpolitische Ökonomie*. Frankfurt-am-Meine [in German].
4. Cameron, F. (2005). *The Future of Europe. Integration and Enlargement*. London [in English].
5. Cini, M. (2007). *European Union Politics*. Oxford [in English].
6. Debidur, A. *Diplomaticheskaya istoriya Evropy*. Retrieved from http://istmat.info/files/uploads/28398/histoire_diplomatie_a-debidour_1947.pdf
7. Delors, J. *Euro was flawed from beginning*. Retrieved from <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-16016131>
8. De Soto, E. (2009). *Zagadka kapitalu*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Devilpen, D. (2006). *Evropeez. Inostrannaya literature*, 9 [in Russian].

10. De Weck, R. (2009). *Nach der Krise. Gibt es anderen Kapitalismus?* München [in German].
11. Dowgielewicz, M. (2011). Der Euro geht alle EU-Mitglieder an. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 7 Dezember [in German].
12. Gillingham, J. (2003). *European integration 1950-2003. Super state or New Market Economy?* Cambridge [in English].
13. Green, C., Caporaso, M., & Thomas, R. (2001). *Transforming Europe. Europeanization and Domestic Change*. London [in English].
14. Habermas, U. (2010). Postnazionalna konstelazia. *Polisychny esse*. Lviv [in Ukrainian].
15. Hix, S. (2005). *The Political System of the European Union*. New York [in English].
16. *Istoriya Latinskoy Ameriki*. (2003). Moskva [in Russian].
17. Naim, M. (2018). *Zanepad wladly*. Kyiv [in Ukrainian].
18. Nye, J. (2004). *Soft power. The means of success in world politics*. New York [in English].
19. Peterson, J., & Shackleton, M. (2002). *The Institutions of the European Union*. Oxford [in English].
20. Smith, K. (2003). *European Union Foreign Policy in a Changing World*. Oxford [in English].
21. Soros, J. (2006). Globalna misia Evropy. *Den*. 21 lystopad [in Ukrainian].
22. Vogl, J. (2011). *Das Gespenst des Kapitals*. Berlin [in German].
23. White, B. (2005). *Understanding European Foreign Policy*. Basingstoke [in English].
24. Welfens, P. (2017). *BREXIT aus Versehen. Europäische Union zwischen Desintegration und neuer EU*. Wiesbaden [in German].